OILAVIY KORXONALAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMI: XORIJ TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON SHAROITIDA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Sultonov Bobirmirzo Mavlonjon o'g'li
Andijon davlat texnika instituti "Menejment" kafedrasi assistenti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22905812

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy korxonalar faoliyatini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Germaniya, Yaponiya, AQSh, Italiya va Xitoy davlatlarida shakllangan oilaviy biznes modellarining tashkiliy xususiyatlari, boshqaruv usullari, xarajatlarni boshqarish yondashuvlari, innovatsion faoliyat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari qiyosiy o'rganilgan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan asosiy elementlari tizimlashtirilgan. Oilaviy korxonalarda boshqaruv hisobi, raqamli monitoring, strategik xarajatlar boshqaruvi, professional menejment, avlodlar vorisligi va innovatsion moliyalashtirishni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy biznes, oilaviy korxona, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, boshqaruv, xarajatlar, strategik rejalashtirish, raqamlashtirish, innovatsiya, korporativ boshqaruv, professional menejment.

1. Kirish

Jahon iqtisodiyotida oilaviy korxonalar tadbirkorlik faoliyatining muhim shakllaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ularning o'ziga xosligi mulkdorlik va boshqaruv funksiyalarining oila a'zolari doirasida birlashishi, uzoq muddatli manfaatlarni ustuvor qo'yishi hamda avlodlar vorisligiga intilishi bilan belgilanadi.

Oilaviy korxonalarning iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan ularda shakllangan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmga bog'liq. Mazkur mexanizm strategik rejalashtirish, moliyaviy boshqaruv, mehnat resurslaridan foydalanish, marketing, ishlab chiqarishni tashkil etish, xarajatlarni nazorat qilish, innovatsion faoliyat va risklarni boshqarish kabi elementlarni qamrab oladi.

Zamonaviy sharoitda oilaviy korxonalar oldida raqobat muhitining kuchayishi, texnologik o'zgarishlar, raqamlashtirish, resurslar narxining o'zgarishi va iste'molchilar talabining tez yangilanishi kabi omillar mavjud. Shu sababli oilaviy biznes boshqaruvida an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy menejment vositalaridan foydalanish zarur.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, iqtisodiy tahlil, umumlashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Germaniya, Yaponiya, AQSh, Italiya va Xitoydagi oilaviy biznes boshqaruvining tashkiliy va iqtisodiy xususiyatlari qiyosiy o'rganildi.

Tahlil jarayonida boshqaruv modeli, professional menejment darajasi, innovatsion faollik, xarajatlarni boshqarish, raqamlashtirish, avlodlar vorisligi va davlat qo'llab-quvvatlashi asosiy mezonlar sifatida qaraldi.

3. Oilaviy korxonalar boshqaruvining xorijiy modellari

Germaniyada oilaviy korxonalarning muhim qismi uzoq muddatli strategik boshqaruv va professional menejmentga tayanadi. Oilaviy nazorat saqlangan holda korxonaning ayrim boshqaruv

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

funksiyalariga professional mutaxassislarni jalb qilish keng tarqalgan. Bunday yondashuv oilaviy qadriyatlar va zamonaviy boshqaruv talablarini uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Yaponiyada oilaviy biznes boshqaruvida uzoq muddatli strategiya, sifat, mehnat intizomi va uzluksiz takomillashtirish muhim o'rin egallaydi. Kaizen yondashuvi ishlab chiqarishdagi kichik kamchiliklarni muntazam aniqlash va bartaraf etish orqali umumiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

AQShda oilaviy kompaniyalarning rivojlanishi korporativ boshqaruv elementlarini joriy etish bilan bog'liq. Yiriklashib borgan kompaniyalarda direktorlar kengashi, mustaqil ekspertlar va professional menejerlar ishtirokining ortishi boshqaruvni institutsionallashtirishga xizmat qiladi.

Italiyada oilaviy korxonalarning raqobatbardoshligi ko'p jihatdan mahalliy ishlab chiqarish an'analari, brendlar, oilaviy nazorat va kichik hamda o'rta biznes sub'ektlari o'rtasidagi kooperatsiya bilan bog'liq.

Xitoy tajribasida davlat qo'llab-quvvatlashi, elektron tijorat, eksport infratuzilmasi va raqamli platformalarning rivojlanishi oilaviy biznes uchun yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirgan.

4. Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishning xorijiy tajribasi

Oilaviy korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshirishda xarajatlarni boshqarish alohida ahamiyatga ega. Xarajatlar tarkibini aniqlash, ularni doimiy va o'zgaruvchan guruhlarga ajratish, mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarni hisoblash hamda marjinal tahlilni amalga oshirish boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi.

Xorijiy amaliyotda quyidagi vositalardan foydalanish keng tarqalgan:

- **Lean Production** — ortiqcha operatsiyalar va resurs sarfini qisqartirish;
- **Kaizen Costing** — xarajatlarni uzluksiz takomillashtirish orqali pasaytirish;
- **Activity-Based Costing** — xarajatlarni aniq faoliyat turlari bo'yicha taqsimlash;
- **ERP tizimlari** — moliyaviy, ishlab chiqarish va boshqaruv axborotlarini integratsiyalash;
- **marjinal tahlil** — qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishning iqtisodiy samarasini baholash.

Oilaviy korxonalar uchun ushbu vositalarni joriy etishda ularning hajmi, moliyaviy imkoniyatlari va boshqaruv salohiyati hisobga olinishi lozim. Kichik korxonalarda murakkab ERP tizimlaridan ko'ra soddalashtirilgan raqamli hisob va monitoring platformalaridan boshlash maqsadga muvofiq.

5. Xorij tajribasining O'zbekiston sharoitidagi ahamiyati

O'zbekistonda oilaviy korxonalar boshqaruvining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda xorijiy modellarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki ularning samarali elementlarini milliy sharoitga moslashtirish muhim.

Birinchidan, oilaviy korxonalarda **boshqaruv hisobini** rivojlantirish zarur. Bunda mahsulot tannarxi, doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar, marjinal daromad va rentabellik ko'rsatkichlari muntazam hisoblab borilishi lozim.

Ikkinchidan, oila a'zolarining mehnati va korxonaga tegishli mulkdan foydalanish iqtisodiy nuqtai nazardan baholanishi maqsadga muvofiq. Bu korxonaning haqiqiy iqtisodiy samaradorligini aniqlash imkonini beradi.

Uchinchidan, raqamli boshqaruv vositalarini joriy etish muhim. Xususan, elektron hisob, ombor monitoringi, xarajatlarni avtomatik hisoblash, onlayn savdo va CRM tizimlaridan foydalanish boshqaruv qarorlarining tezkorligini oshiradi.

To'rtinchidan, avlodlar vorisligi masalasiga tizimli yondashish zarur. Oilaviy biznesning uzoq muddatli barqarorligi uchun keyingi avlodni tadbirkorlik, moliyaviy boshqaruv va strategik rejalashtirishga bosqichma-bosqich tayyorlash maqsadga muvofiq.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Beshinchidan, professional menejment elementlarini bosqichma-bosqich joriy etish lozim. Korxona hajmi o'sgan sari buxgalteriya, marketing, logistika, moliyaviy tahlil va inson resurslarini boshqarish kabi funksiyalarni ixtisoslashgan mutaxassislarga berish boshqaruv samaradorligini oshirishi mumkin.

6. Taklif etilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm

O'zbekiston oilaviy korxonalari uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni shartli ravishda quyidagi o'zaro bog'liq bloklar asosida shakllantirish mumkin:

1-blok — strategik boshqaruv: maqsadlarni belgilash, biznes-rejalashtirish, investitsion strategiya va bozor tahlili.

2-blok — moliyaviy boshqaruv: byudjetlashtirish, pul oqimlarini boshqarish, xarajatlar tahlili va rentabellikni baholash.

3-blok — ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish: Lean, Kaizen, ABC, marjinal tahlil va raqamli monitoring.

4-blok — inson kapitali: oila a'zolari va yollanma xodimlarning malakasini oshirish, mehnat unumdorligini baholash va motivatsiya tizimi.

5-blok — innovatsion-raqamli rivojlanish: avtomatlashtirish, elektron tijorat, CRM va ERP elementlarini joriy etish.

6-blok — institutsional qo'llab-quvvatlash: kredit, konsalting, biznes-inkubatsiya, eksport xizmatlari va tadbirkorlik ta'limi.

7-blok — vorislik va korporativ madaniyat: oilaviy qadriyatlarni saqlash, boshqaruv vakolatlarini taqsimlash va avlodlar almashinuvini rejalashtirish.

Mazkur bloklarning o'zaro integratsiyasi oilaviy korxonaning ichki resurslari va tashqi bozor imkoniyatlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

7. Muhokama

Xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili oilaviy korxonalarda boshqaruv samaradorligini ta'minlashning yagona universal modeli mavjud emasligini ko'rsatadi. Germaniyada professionallashuv va uzoq muddatli strategiya, Yaponiyada uzluksiz takomillashtirish va sifat, AQShda korporativ boshqaruv va innovatsiya, Italiyada kooperatsiya va oilaviy an'analar, Xitoyda esa raqamli savdo va davlat qo'llab-quvvatlashi muhim o'rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan O'zbekiston uchun aralash yondashuv maqbul bo'lib, unda oilaviy biznesning an'anaviy afzalliklari zamonaviy boshqaruv instrumentlari bilan uyg'unlashtiriladi. Ayniqsa, oilaviy nazoratni saqlagan holda professional menejmentni joriy etish, xarajatlarni raqamli monitoring qilish va innovatsiyalarga investitsiya kiritish muhim yo'nalishlar sifatida qaralishi mumkin.

8. Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, oilaviy korxonalar faoliyatini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi korxona resurslari, oilaviy kapital, professional boshqaruv, institutsional muhit va bozor omillarining o'zaro ta'siri asosida shakllanadi.

Xorij tajribasi asosida O'zbekiston oilaviy korxonalari uchun quyidagi yo'nalishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

1. oilaviy korxonalarda boshqaruv hisobi tizimini takomillashtirish;
2. ishlab chiqarish xarajatlarini raqamli monitoring qilish;
3. Lean Production, Kaizen Costing va ABC elementlarini korxona imkoniyatlariga moslashtirish;
4. professional menejerlar va ixtisoslashgan mutaxassislarni jalb qilish;
5. oilaviy biznesda avlodlar vorisligi dasturlarini shakllantirish;

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish;
7. elektron tijorat va raqamli marketingdan foydalanishni rag'batlantirish;
8. oilaviy korxonalar uchun konsalting va biznes-ta'lim xizmatlarini rivojlantirish;
9. eksport faoliyati va xalqaro kooperatsiyani qo'llab-quvvatlash;
10. korxona samaradorligini faqat foyda bilan emas, balki mehnat unumdorligi, innovatsiya, raqamlashtirish, mahsulot sifati va bozorga moslashuvchanlik kabi ko'rsatkichlar asosida ham baholash.

Shunday qilib, oilaviy korxonalar boshqaruvining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish ularning ichki imkoniyatlarini tashqi bozor talablari bilan uyg'unlashtirish, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rovelli P., Ferasso M., De Massis A., Kraus S. Thirty years of research in family business journals: Status quo and future directions. Journal of Family Business Strategy. 2022. Vol. 13(3). 100422.
2. Dinh T.Q., Calabrò A. Asian family firms through corporate governance and institutions: A systematic review of the literature and agenda for future research. International Journal of Management Reviews. 2019. Vol. 21(1). P. 50–75.
3. Eddleston K.A., Kellermanns F.W., Kidwell R.E. Managing family members: How monitoring and collaboration affect extra-role behavior in family firms. Human Resource Management. 2018. Vol. 57(5). P. 957–977.
4. Herrero I., Hughes M. When family social capital is too much of a good thing. Journal of Family Business Strategy. 2019. Vol. 10(3). 100271.
5. Madison K., Daspit J.J., Turner K., Kellermanns F.W. Family firm human resource practices: Investigating the effects of professionalization and bifurcation bias on performance. Journal of Business Research. 2018. Vol. 84. P. 327–336.
6. Madison K., Holt D.T., Kellermanns F.W., Ranft A.L. Viewing family firm behavior and governance through the lens of agency and stewardship theories. Family Business Review. 2016. Vol. 29(1). P. 65–93.
7. Michiels A., Uhlaner L., Dekker J. The effect of family business professionalization on dividend payout. Journal of Small Business and Enterprise Development. 2017. Vol. 24(4). P. 971–990.
8. Yamanoi J., Asaba S. The impact of family ownership on establishment and ownership modes in foreign direct investment. Global Strategy Journal. 2018. Vol. 8(1). P. 106–135.
9. Zaman R., Jain T., Samara G., Jamali D. Corporate governance meets corporate social responsibility: Mapping the interface. Business & Society. 2022. Vol. 61(3). P. 690–752.
10. Robertsson H., Zellweger T., Klein M. Global Family Business Index 2023. EY and University of St.Gallen, 2023.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.